

Jerzy Szałygin

(Warszawa)

ARCHIWUM POLSKIEGO KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO PW. ŚW. ŚW. PIOTRA I PAWŁA W TBILISI (GRUZJA)

Na terenie Gruzji na przestrzeni wieków mieszkało wielu wyznawców kościoła rzymsko-katolickiego. W 1883 r. na ogólną liczbę prawie 30 tys. katolików na Kaukazie miejscową ludność reprezentowało jedynie ok. 2 tys. wiernych. W większości byli to Polacy służący w armii rosyjskiej, najczęściej nie przekraczali oni 27 roku życia¹. Na Kaukazie i Zakaukaziu istniało wówczas 15 rzymskokatolickich kościołów mających na stałe księży i tyleż samo kaplic. W Gruzji kościoły spotkać można było w największych miastach: Tbilisi, Gori, Kutaisi, Suchumi, Achałcyche, Manglisi i Łagodechi. Centralnym miastem Gruzji było Tbilisi - poważnie się rozwijające się już od połowy XIX w. (w 1876 r. liczyło już 100 tys. mieszkańców)², kiedy to zaczęto wznosić znaczną ilość budynków użyteczności publicznej, dróg, mostów, ale i budynków mieszkalnych. Projektowali je i budowali najczęściej specjaliści przyjezdni (w tym Polacy), w przeważającej mierze wyznania rzymskokatolickiego³.

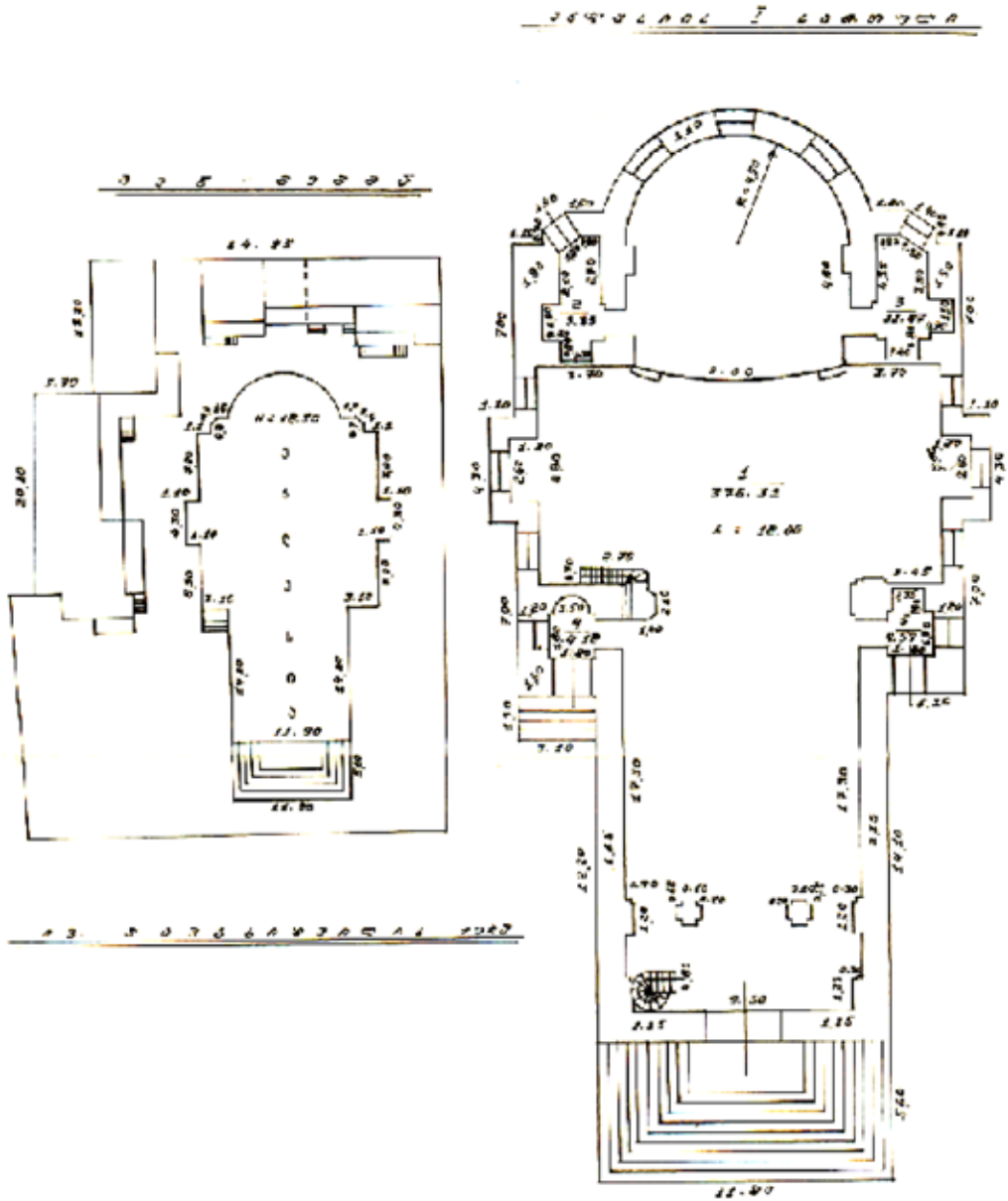
W połowie XIX w. w Tbilisi istniał tylko jeden niewielki kościół katolicki p.w. Najświętszej Bogarodzicy wybudowany w 1804 r. na miejscu domu modlitwy prowadzonego przez o. Kapucynów. Na skutek napływu współwyznawców z Imperium Rosyjskiego, ale i z zachodu, przestał on jednak wystarczać wiernym.

Dlatego też z inicjatywy księdza Maksymiliana Orłowskiego, pierwszego wizytatora kościoła rzymskokatolickiego na Kaukazie i Zakaukaziu powołanego na to stanowisko

¹ *Kaukaskij kaliendar* na 1885 god, Tyflis 1884, s. 67.

² A. Furier, *Z historii katolickiego kościoła św. Piotra i Pawła w Tbilisi*, „Przegląd Wschodni” 2 (1992-3), 1.

³ M. Mania, *European Architects in Tbilisi*, Tbilisi 2006, s. 23.

Rzut kościoła , [w:] Archiwum polskiego kościoła katolickiego pw. św. św. Piotra i Pawła w Tbilisi (Gruzja)

w 1852 r., postanowiono wybudować nową świątynię. Na lokalizację wskazano leżącą na lewym brzegu rzeki Kury dzielnicę Kuki (obecnie Kukia).

Ksiądz Orłowski od początku lat 60. XIX w. prowadził starania zmierzające do uzyskania lokalizacji i zgody władz na budowę, opracowania projektu architektonicznego świątyni oraz zapewnienia sfinansowania zamierzenia. Władze ociągały się z wydaniem decyzji, motywując wydanie pozytywnej opinii brakiem środków na budowę świątyni. Jednak po opracowaniu jej projektu w 1867 r. przez Aleksandra Zalcmana i przedłożeniu do zatwierdzenia namiestnik wyraził zgodę na rozpoczęcie budowy jednonawowego kościoła na planie krzyża w stylu neorenesansowym⁴.

Historia powstania kościoła

Celem prowadzenia zbiórki dobrowolnych ofiar na cele budowy świątyni w końcu 1867 r. powołano Komitet Budowy Kościoła w Tbilisi, którego przewodniczącym został N. Przybył (skład komitetu podczas trwania budowy ulegał zmianom). Obok znanych polskich nazwisk darczyńców lekarzy, oficerów, urzędników znaleźć można nazwiska gruzińskich księży – Eristawa i Irakli Tumanowa. Pieniądze na budowę świątyni zbierano nie tylko w Tbilisi czy na terenie całego Kaukazu i Zakaukazia, ale i Armenii oraz Polski. Darczyńcami byli m.in.: hrabina Zofia Potocka, hrabia Konstanty Przeździecki i Zygmunt Krasicki⁵.

Prace budowlane rozpoczęte w 1870 r., zakończono latem 1877 r. Poświęcenie świątyni nastąpiło w 16 października. Jednak nie wykonano wszystkich zaplanowanych prac. Z powodu niedostatecznych środków odstąpiono od budowy kopuły urządzając tymczasowe zadaszenie. Budynku nie otynkowano, brak było ambony, ławek oraz drobniejszych sprzętów wyposażenia wewnętrznego (obrazów, figur, itp.). Choć budowa kosztować miała 25 tys. rubli, to do końca 1877 r. wydano prawie 27 tys. Proboszczem nowej parafii p.w. św. Piotra i Pawła został ksiądz Maksymilian Orłowski (który pełnił później obowiązki wizytatora).

Rozpoczęcie normalnej posługi duszpasterskiej w świątyni nie oznaczało zakończenia prac budowlanych i wyposażania jej w przedmioty kultu. W dalszym ciągu gromadzono fundusze na przedmioty ruchome. Od poświęcenia kościoła do wyборы nowej Rady Kościelnej w dniu 1 kwietnia 1880 r. wydano na ten cel ponad 7 tys. rubli. Również lata kolejne poświęcono doposażeniu świątyni.

Inicjator utworzenia polskiego kościoła – proboszcz parafii ksiądz Maksymilian Orłowski umiera 13 lutego 1891 r. Jego pogrzeb zgromadził nie tylko wszystkich wiernych, ale i osobistości związane z powstaniem świątyni. Obowiązki zmarłego wizytatora do czasu wyznaczenia nowego przejął ksiądz Alfons Chitarow. Jeszcze w tym samym roku nowym wizytatorem i proboszczem parafii p.w. św. św. Piotra i Pawła został Polak ksiądz Józef Baranowski, który dał się poznać jako równie dobry organizator - od momentu jego powołania

⁴ A. Furier, *Polacy w Gruzji*, Warszawa 2009, s. 251.

⁵ Idem, *Z historii*, s. 193.

Kościół – widok od strony północno-wschodniej

Główna brama wejściowa od strony południowej

Widok na prezbiterium

Widok na chór muzyczny

Księga metrykalna z lat 1919-1928

prace wykończeniowe przy kościele nabierały tempa. Zebrane pieniądze pozwoliły na zakończenie chwilowo wstrzymanej budowy domu przeznaczanego na mieszkanie dla proboszcza. Również w 1891 r. na koszt kupca Iwana Dżimmerowa teren świątyni zostaje ogrodzony.

W 1893 r. miała miejsce zmiana składu Rady Kościelnej, która zaowocowała przyjęciem ambitnych planów przeprowadzenia remontu świątyni, dobudowy kopuły, zakupu i zamontowania ambony i organów. Remont kościoła, z pozoru zbyt wczesny, był jednak niezwykle konieczny, ponieważ odstępstwa od projektu i użycie niewłaściwych materiałów spowodowały powstanie spękań murów. Dlatego też na wniosek Rady gubernator powołał komisję budowlaną, której głównym zadaniem było określenie zakresu prac i sporządzenie ich kosztorysu. W sporządzonym na 12 tys. rubli zestawieniu przewidziano m.in. wykonanie podpór ścian. Dopiero po ich wykonaniu można było dobudować kopułę, która wykonana została wg projektu inż. Szilienki. W pierwszym rzędzie w 1894 r. w kościele zamontowano wykonaną z drewna orzechowego ambonę, zdobioną ornamentem roślinnym i herbem papieskim, zakupioną za 1706 rubli. Również w tym samym roku zainstalowano wykonane w lwowskim przedsiębiorstwie „Harmonia” organy. Równolegle w tym samym roku prowadzone były prace przy wykonaniu podpór ścian, których wykonanie umożliwiło podjęcie w 1897 r. prac nad nową kopułą, zakończonych w 1898 r. W tym też okresie we wnętrzu ustawiono nowe ławki. Ostateczny wystrój kościoła został nadany, w 1906 r. poprzez wybudowanie dwóch bocznych, marmurowych ołtarzy. Przy ołtarzu Matki Bożej, znajdującym się po lewej stronie, zamontowana została tabliczka fundacyjna wskazująca na moment powstania ołtarzy.

To właśnie wówczas nadany został aktualny do dziś wygląd kościoła. Jedynie wyposażenie jego wnętrza ulegało dalszemu nasyceniu, chociaż jego stan posiadania powiększył się o nowo wybudowany dom parafialny (dzisiaj częściowo wyremontowany), w którym znalazło siedzibę Towarzystwo „Dobroczynność”.

Parafia w tym okresie stała się miejscem szczególnie ważnym dla społeczności polskiej – skupiała ona życie kulturalne parafian – nie tylko urządzano różnego rodzaju wieczorki, przedstawienia teatralne, ale i organizowano ważne dla wszystkich przysięgi wojskowe⁶.

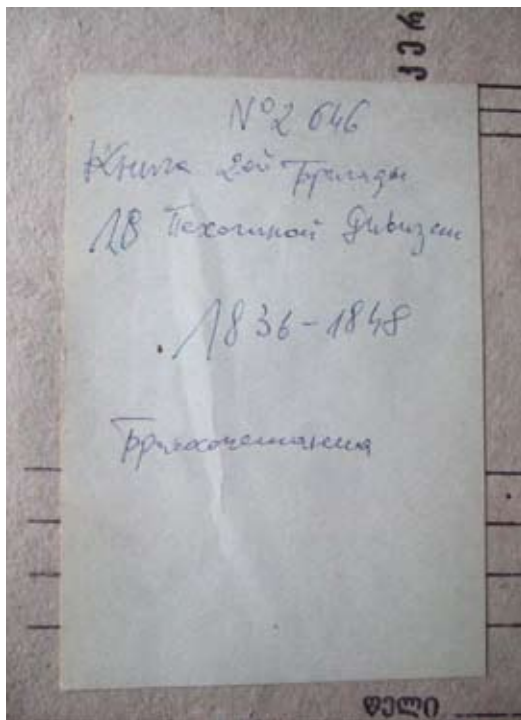
⁶ Ibidem, s. 196.

Tablica fundacyjna ołtarza bocznego

Księga chrztów 2 Brygady 18 Dywizji Piechoty z lat 1836-1848

Księga chrztów 2 Brygady 18 Dywizji Piechoty z lat 1836-1848

Księga wizytatora z pieczęcią lakową konsystorza

Na początku XX w. przy ul. Chudadowa 59, dzięki działalności Komisji Szkolnej Towarzystwa „Dobroczynność” zorganizowano szkołę podstawową, do której w roku szkolnym 1911/1912 uczęszczało 142 uczniów, z czego 115 było Polakami, 23 Litwinami, 3 Gruziniami i 1 Ormianinem. Dlatego też placówka ta zwana była „polską szkołą”. W pracach Komisji Szkolnej odznaczali się Adam Czechowski i Józef Byczkowski; prezesem komisji był następca księdza Józefa Baranowskiego – Gruzin, ksiądz Michał Antonow.

W dalszym ciągu parafia była miejscem nie tylko kultu religijnego, ale i *kawałkiem Ojczyzny w dalekim i obcym kraju*⁷.

Kościół pw. św.św. Piotra i Pawła w Tbilisi jest w chwili obecnej najważniejszym świadectwem przebywania w tym kraju Polaków, przez dziesięciolecia skupiającym i konsolidującym polską społeczność, wyzwalamym energię do zachowania polskości. Pełni znamienitą rolę i w dniu dzisiejszym, po wyjeździe dużej części Polaków w latach 1919-1921 do Ojczyzny, grupując potomków nie tylko naszych rodaków, ale i pozostałych wyznawców wiary rzymsko-katolickiej. Przetrwiał i był nieprzerwanie czynny także w latach najkrwawszego terroru komunistycznego (1937-1938), a w okresie upadku komunizmu stał się zalążkiem odrodzenia katolicyzmu w Gruzji. Na czele parafii w chwili obecnej, od 1995 r., stoi ksiądz Adam Ochał. Wielki honor spotkał kościół i parafian w listopadzie

⁷ Ibidem, s. 197.

1999 r., kiedy to w świeżo wyremontowanej świątyni gościł podczas swojej wizyty duszpasterskiej w Gruzji papież Jana Pawła II.

Kościół

Świątynia położona jest w dzielnicy Kukia, przy skrzyżowaniu ulic Jawachiszwili 55 (po północnej stronie ulicy, stoi do niej szczytem) i Abashidze (po zachodniej - kalenicą). Posadowiony jest na prostokątnej działce, otoczonej od strony chodnika i jezdni murowanym płotem z metalowymi przesłami. Na działce od strony północnej i zachodniej budynki murowane (m.in. plebania).

Budynek na planie wydłużonego prostokąta, z prostokątną nawą i zamkniętym owalnie w formie łuku pełnego prezbiterium. Prezbiterium od nawy przedzielone ramionami transeptu, zwieńczonymi kopułą. Ramiona transeptu od strony południowej z dostawionymi małymi kruchtami, od strony północnej z zakrystiami. Chór muzyczny w południowej części nawy, wsparty na dwóch kolumnach. Ołtarz z lat 80. XIX w., pod baldachimem wykonanym w 1906 r.⁸ Liczne autentyczne, z okresu powstania świątyni, wyposażenie.

Kościół nawiązuje do form rzymskiego baroku, zwłaszcza do zaprojektowanego przez Vignole jezuitskiego kościoła Il Gesù⁹. Elewacje z niszami i pilastrami w porządku korync-

Procesja Bożego Ciała

⁸ J. Baulig, M. Mania, H. Mildenerger, K. Ziegler, *Architekturfürer Tbilisi*, Tbilisi 2007, s. 55.

⁹ M. Mania, op. cit., s. 43.

Pieczęć Wizytatora

Fragment projektu ogrodzenia kościoła

kim, przedzielone gzymsami. Okna zamknięte łukiem pełnym, drzwi zewnętrzne w fasadzie dwuskrzydłowe, pozostałe jednoskrzydłowe. Nad fasadą wieża dzwonnicy zwieńczonej również kopułą.

Budynek kościoła po raz ostatni remontowany był, jak wspomniano, w 1999 r. Zachowany jest w dobrym stanie (podłogi, polichromie, sklepienia, dach), niemniej na skutek częstych na tym terenie trzęsień ziemi jego ściany uległy licznym lecz w sumie nieznacznym spękanom i przez to jego wyprawa tynkarska, a być może konstrukcja wymaga naprawy – pęknięcia muru widoczne są m.in. na ścianach w pobliżu ołtarzy bocznych. Dlatego też w ciągu najbliższych lat planowany jest remont obiektu polegający na uzupełnieniu pęknięć oraz konserwacji polichromii.

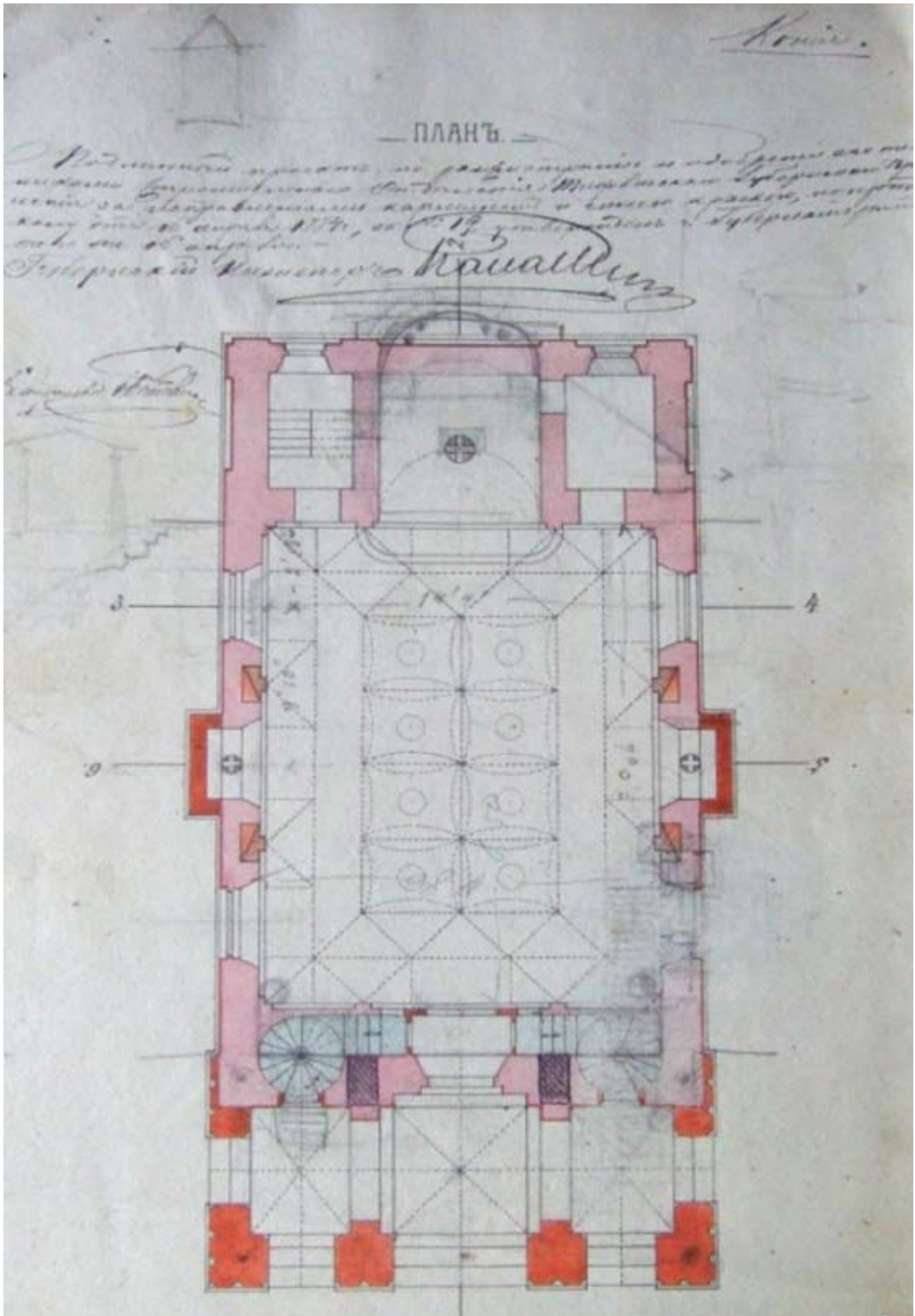
Archiwum

Zbiory archiwalne parafii, mieszczące się w pomieszczeniu usytuowanym ponad wschodnią zakrystią, w niewielkiej rozmiarów szafie z zasuwanymi drzwiami gromadzone były praktycznie od momentu poprzedzającego pojawienie się ogromnej rzeszy katolików z terenów Rzeczypospolitej, wówczas kiedy jeszcze liczba wyznawców kościoła rzymsko-katolickiego na terenie Kaukazu i Zakaukazia była niewielka.

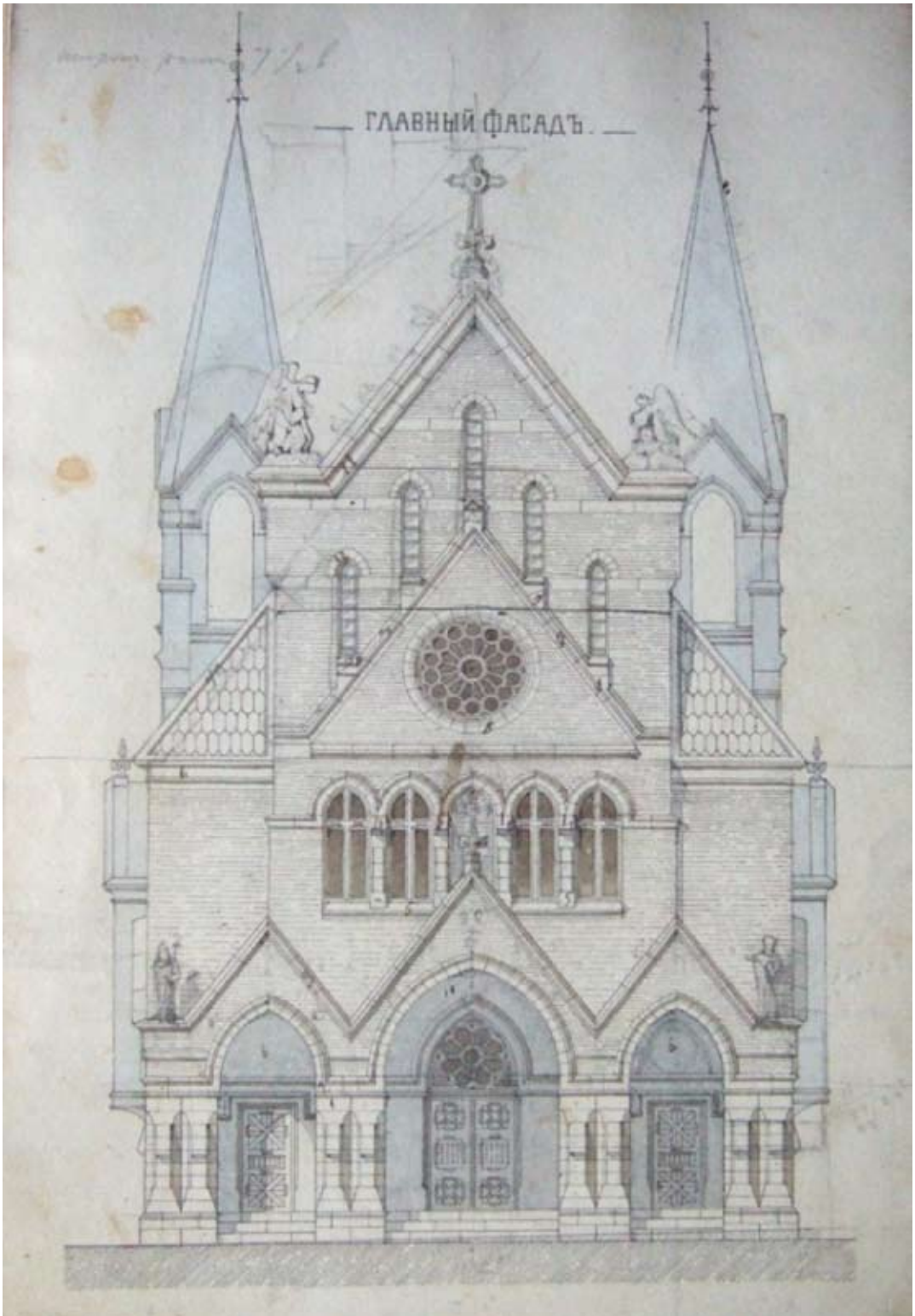
Materiały archiwalne, podzielone na teczki i skoroszyty, zawierają 187 jednostek archiwalnych (5,5 mb), z najstarszymi dokumentami datowanymi na 1803 r. Na zbiory te składają się:

- Księgi liturgiczne,
- Księgi metrykalne: urodzeń, chrztów, ślubów, zmarłych, egzaminacyjne (najstarsze z 1849 r.) – najciekawsza *Księga chrztów 2 Brygady 18 Dywizji Piechoty z l. 1836-1848 i Księga chrztów kapelana 2 Brygady 21 Dywizji Piechoty z l. 1846-1848* zawierające praktycznie wyłącznie polskie nazwiska oficerów i żołnierzy służących w tym okresie na Kaukazie,
- Księgi przychodów i rozchodów parafii (najstarsze z 1850 r.),
- Dokumenty kancelarii wizytatora (najstarsze z 1803 r.), dotyczące m.in. działania i schematu organizacyjnego kościoła rzymsko-katolickiego na Kaukazie i Zakaukaziu, dotyczące m.in. schematyzmu kościelnego parafii w: Stawropolu, Jekaterinogrodzie, Noworosyjsku, Baku, Kutaisi, Groznyj, Achałcyche, Mangalisi, Gori, Batumi, Władykawkazie, Mazdok, Siemienowskoje, Chołcho-Kan i Telin-Chał-Szupe.
- Dokumenty i korespondencje różne (protokoły, listy, sprawozdania, plany, analizy i in.) dot. m.in. osób z zdarzeń istotnych dla regionu,
- Oryginały map, planów,
- Dokumentację techniczną o istotnym znaczeniu dotyczącą przede wszystkim kościoła.

Wszystkie te archiwalia niestety nie są przechowywane w należyty sposób, choć pozostają w miarę możliwości zabezpieczone przed zniszczeniem. Część z nich uszkodzo-

Częściowo zrealizowany projekt przebudowy katedry w Tbilisi

Częściowo zrealizowany projekt przebudowy katedry w Tbilisi

na jest mechanicznie (brak obwolut, niekompletne strony i in.), część ulega niszczącemu działaniu szkodników lub rozkładowi zakwaszonego, nie najlepszej jakości papieru. Niemniej dokumenty te są jednym z ważniejszych źródeł wiedzy o Polakach nie tylko w Gruzji, ale i na całym Kaukazie i Zakaukaziu. Archiwum to nie byłoby tak obfite w dokumenty, gdyby nie obecność wyznawców kościoła rzymsko-katolickiego z terenów dawnej Rzeczypospolitej. Wymagają one dokładnego przebadania i opisanie. Jak mogą być doskonale wykorzystane przy badaniach historycznych widać na przykładzie książki Andrzeja Furiera *Polacy w Gruzji* wydanej dzięki staraniom wydawnictwa Trio, przy dofinansowaniu Uniwersytetu Szczecińskiego pokazującej losy naszych rodaków w tym kraju. Osobnego opracowania, opartego na tych dokumentach, wymaga na pewno historia kościoła rzymsko-katolickiego oraz dzieje ludzi z nim związanych. Wyzwanie to musi zostać podjęte dopóki archiwum to jeszcze istnieje w miarę niezmiennym stanie, a jego zbiory pozostają nie rozproszone.

Jerzy Szałygin

ARCHIVES OF THE POLISH CATHOLIC CHURCH
OF SAINTS PETER AND PAUL IN TBILISI

SUMMARY

This essay is a contribution of the history of the Catholic Church of Saints Peter and Paul in Tbilisi and of the Catholic community of that parish through the decades, in light of materials collected in the church archives.

The most important events in the history of the parish will serve to characterize the various archival sources found in the church's attic, to describe the current use of those sources in analyses, and point to future ways of using them in writing about the history of Poles in the Caucasus beginning in the 19th century.

The discussion will cover the specifics and general types of the documentation and other archival materials (e.g. historic plans of churches), their physical condition and remarks on their further utilization.

Translated by Thaddeus Mirecki

